

П.М. Коваль

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ – ГОЛОВНЕ ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Основною проблемою і водночас завданням будь-якої країни є формування інтелектуально-освітнього потенціалу через всі рівні навчально-виховних закладів, особливо на завершальному етапі у вищих навчальних закладах. Тому одним із найбільш важливих напрямів державної політики у сфері навчання є створення сучасної ефективної системи освіти із формуванням і підготовкою висококваліфікованих кадрів для задоволення соціально-економічних, політичних, культурних та інших потреб суспільства. Для вирішення існуючої проблеми та виконання поставленого завдання необхідно забезпечити вищі навчальні заклади професіоналами своєї справи, які володіють педагогічною майстерністю, особливо це характерно для вищих технічних навчальних закладів, які практично не забезпечуються фахівцями з педагогічною освітою, що є недопустимим для викладацької діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми забезпечення висококваліфікованими кадрами вищих навчальних закладів (В. Андрущенко, О. Аніщенко, І. Бех, Г. Васянович, С. Вдович, С. Гончаренко, І. Зязюн, Т. Іванова, В. Кремень, Н. Кочерга, М. Копштейн, М. Лук'янова, Н. Миропольська, Н. Ничкало, В. Орлов, О. Отич, В. Пилипчук, В. Рибалка, О. Романовський, О. Семенов, М. Солдатенко, Л. Хомич та ін.), свідчить про важливість даної проблеми, яка сьогодні є однією з головних у формуванні особистості. Адже в сучасних умовах пріоритетним стає не людиноформуючий напрям, а техніко-прогресивний, де цінності людини мають другорядне значення. Незважаючи на те, що формування гармонійно розвиненої особистості має бути на першому плані в навчально-виховному процесі і становлення людини є найбільш складним і відповідальним завданням для суспільства в цілому, ця місія довіряється не завжди висококваліфікованим спеціалістам. Така ситуація є досить небезпечною для майбутнього розвитку суспільства, оскільки втрата людського спонукає до втрати значно вищого – морального, високодуховного.

Становлення гармонійно розвиненої особистості – це складний, довготривалий психофізіологічний процес, і не кожному під силу, а можливо, і не дано природою виконання такого важливого завдання.

Мета статті полягає у визначенні ролі викладача як головної дійової особи у формуванні гармонійно розвиненої особистості в навчально-виховному процесі.

Завданнями статті є:

1. Здійснити аналізування науково-методичної літератури з проблеми гармонійного розвитку особистості.
2. Визначити роль викладача у формуванні особистості під час навчально-виховного процесу.
3. Виробити основні теоретико-методологічні підходи для використання їх у навчально-виховному процесі.

Людина завжди була в центрі уваги всього розвитку суспільства, оскільки вона визначала основні напрями цього розвитку та пріоритети у їх виборі. Тому проблемою розвитку людини займалися філософи – Арістотель, Платон, Сократ, Сковорода, педагоги – Ж. Ж. Руссо, Я. Коменський, В. Сухомлинський, К. Макаренко, Д. Ушинський, М. Стельмахович, І. Зязюн та ін., письменники – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, С. Русова, М. Підгірянка та ін. Основна увага у їхніх наукових працях, творах приділялася розвитку і становленню людини як найбільшої цінності в процесі суспільно-історичного розвитку.

Передовими науками, які досліджували гармонійний розвиток особистості, були філософія, психологія, педагогіка, про які досить влучно висловився О. Г. Романовський:

“О, філософіє!

Ти допомогла в житті нам розібратись.

А психологія навчила нас розумно в світ ввійти.

Нам педагогіка дала підказку, як за справу братись.

Не можна неуками по землі іти”.

Орієнтуючись на цікаве висловлювання О.Г. Романовського, доцільним, на нашу думку, було б підтвердити його слова ще одними:

“Психологія – це наука про внутрішньоособистісний світ людини, а педагогіка – це ключ, який дозволить у цей світ ввійти”.

І. А. Зязюн об'єднує всі три науки в єдине ціле, що направлене на пізнання, навчання і виховання людини і надає їм практичного значення:

- педагогіка – це прикладна філософія;
- педагогіка – це практична психологія;
- педагогічна діяльність завжди ексклюзивна;
- педагогічна діяльність – наскрізна дія педагогічної майстерності.

Підсумовуючи основні складники науково-теоретичних досліджень, І. А. Зязюн визначає педагогіку як найбільш дієвий складник у гармонійному розвитку особистості, яку не можна порівняти з дослідженнями в інших галузях. У такому порівнянні простежується досить важливий людиноформуючий зв'язок між педагогом і майбутньою особистістю, у ролі якої виступає сучасний студент. Це саме те, що творить майбутнє, в якому доводиться жити всім людям. Адже сьогодні людина стала “річчю”: коли потрібно – користуємось, коли стала не потрібною – викидаємо. Теперішні умови спонукають увесь педагогічний колектив підійти до формування особистості як найбільшої цінності, яка покликана творити, а не руйнувати, адже саме в цьому полягає сутність людини. Кому ж сьогодні довірено виконувати таку важливу справу, особливо у вищих навчальних закладах? Викладачів вищих навчальних закладів теоретично можна поділити на чотири категорії:

- ❖ викладачі-теоретики;
- ❖ викладачі-практики;
- ❖ викладачі-теоретики і практики;
- ❖ випадкові викладачі.

Звичайно, визначити у відсотках співвідношення всіх чотирьох груп викладачів у вищих навчальних закладах було б не етично, хоча підписання контракту на черговий період дає таку можливість, якщо поставити собі за мету, але такого завдання собі ніхто не ставить, і тому результат формування гармонійно розвиненої особистості сьогодні є достатньо низьким. Причиною такого стану є підготовка педагогічних кадрів для вищих технічних навчальних закладів, де існують свої певні відмінності та особливості у навчально-виховному процесі. Власне, у чому проблема для викладачів таких закладів? Викладацьку діяльність практично розпочинають освоювати ті, хто вчора ще був студентом цього навчального закладу і сформувався фахівцем зовсім іншого профілю. Йому необхідно самостійно оволодіти дидактичними знаннями, враховувати психологічні особливості студентів, з якими він зустрічається у своїй педагогічній діяльності. Таким чином, йдеться про те, що фахівцю з технічною освітою доводиться оволодіти ще однією спеціальністю – педагогічною, з якою безпосередньо пов'язана його професійна діяльність. Такий підхід у підготовці педагогічних кадрів для вищих технічних навчальних закладів є недопустимим, оскільки він призводить до втрати того основного, чого потребує суспільство – гармонійного розвитку особистості.

Сьогодні виникає ще одна проблема, яка практично не дає вибору викладачу для підготовки майбутнього спеціаліста. За даними Міністерства освіти і науки України за 2002 рік, педагогічною діяльністю займалися 561 тисяча вчителів, які навчали і виховували близько шести мільйонів учнів [8, с. 217–218].

У 2003 році мережами дошкільних закладів охоплювалось 970 тисяч вихованців, позашкільні заклади охоплювали 1,1 мільйона дітей, у професійно-технічних закладах навчалися 479 тисячі [2, с. 3]. Всі ці цифри дають серйозні підстави сподіватись на прекрасну майбутню студентську аудиторію, яка повинна заповнити вищі навчальні заклади. Але ми отримуємо досить низький рівень підготовки випускників шкіл, які практично не готові до навчання у вищих навчальних закладах. Викладач постає перед дилемою: формувати молоду людину як спеціаліста чи розвивати його як людину, яка здатна поєднати в собі професіоналізм, високі морально-духовні цінності та інтелектуально розвинуту особистість, тобто поєднувати навчальний процес з виховним. З цього приводу О.Г. Романовський говорить: "... виховання буде найбільш ефективним тоді, коли воно гармонійно включено в навчальний процес. Науково-педагогічний склад, задіяний у цьому процесі, навіть не здогадується про те, що він виховує майбутніх спеціалістів своїм інтелектом та ерудицією, своєю культурою і ставленням до своєї професії і педагогічної діяльності, ставленням до самих студентів, своїми моральними принципами і переконаннями" [6, с. 10]. Тобто викладачу необхідно розуміти, здавалось би, просту річ: навчаючи – виховуй, але, на жаль, так не відбувається. І тоді, звичайно, викладач іде найбільш простим шляхом. Він вибирає тільки навчання, а виховний складник залишається поза його увагою. І тому, виходячи із сьогоденної ситуації, викладач практично самоусувається від формування гармонійно розвиненої особистості. Його вистачає тільки на те, щоб боротися з величезною лавиною негативних впливів, які щоденно через кіно, пресу, телебачення рекламують насильство, пропагують людиноненависницьку політику, а також з наркоманією та курінням.

У таких умовах формування гармонійно розвиненої особистості є найбільш важливим завданням, яке повинно втілюватися через любов до дитини, студента. В. Сухомлинський з цього приводу писав: "Творення людини – найвища напруга всіх духовних сил. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво" [5, с. 1].

Найважливішим завданням для себе В. Сухомлинський вважав педагогічну діяльність, яка була пронизана любов'ю до дітей. Ось як він про це сказав: "Що найголовнішим було у моєму житті? Без вагань відповідаю: Любов до дітей" [7, с. 7].

І. Франко також вважав, що процес формування і становлення людини має проходити через любов педагога до дитини. "Який же дар дістали ті, що так дітей учити вміють? Мені здається в скарбі тім, любові найбільш дісталось їм" [(цит. за) 1, с. 13].

Особливо наголошує на ролі вчителя у формуванні гармонійно розвиненої особистості Ераст Іваницький: "Учителю, ти вище всіх довкола, учителю, ти нації ядро" [5, с. 1].

І. А. Зязюн найбільш важливим у навчально-виховному процесі для педагога вважає "найвищу мету", яка повинна забезпечити майбутнє всього людства – виховати поборників виживання людства, збереження планети, що стала нашою спільною домівкою. Досягнення цієї мети у першу чергу покладається на викладацький склад, який координує в навчально-виховному процесі такі види діяльності [1, с. 11].

Виробнича діяльність

За даною схемою можна чітко прослідкувати, як має відбуватися навчально-виховний процес, націлений на гармонійний розвиток особистості із урахуванням низки складників, які забезпечують ці напрями.

Якщо науковці приділяють велику увагу науковій і виробничій діяльності, то діяльності викладача у мистецтві, що, власне, і забезпечує педагогічну майстерність, на сьогодні не відведено в науці належного місця. У той же час мистецтво – це творче відображення дійсності, її відтворення в художніх образах. І тому використання цього напрямку в навчально-виховному процесі дає можливість викладачу вміло поєднувати викладання програмного матеріалу з використанням новітніх технологій у навчанні, які обов'язково поєднуються з мистецьким напрямом. Адже педагогічне мистецтво, як зазначає В.Ф. Шаталов – це театр одного актора, де він сам і режисер, і актор [(цит. за)1, с. 85]. Звичайно, акторську діяльність не можна порівнювати з педагогічною, оскільки педагогічна діяльність є значно складнішою і важливішою, бо результат актора практично є очевидним під час вистави чи після її завершення, а результат роботи викладача розрахований на перспективу, на майбутнє, але використовувати елементи акторської майстерності обов'язково потрібно. Педагогічна діяльність викладача забезпечується у навчанні на 2-3 роки, а у вихованні – на одне чи два десятиліття.

Зважаючи на важливість і складність навчально-виховного процесу, педагог до кожного заняття повинен готуватись як до іспиту перед студентською аудиторією, адже десятки пар очей будуть супроводжувати його впродовж всього заняття, і ті ж десятки пар вух будуть вловлювати кожне вимовлене ним слово, піддаючи аналізу і коментуючи всі дії викладача. Під таким пильним контролем викладач повинен виявити свої найкращі якості як професійного, так і психолого-педагогічного характеру. Тут доречним було б звернутися до правила трьох двадцятків, де будь-яка дія викладача викликає у студентів відповідну реакцію, а саме:

- зовнішній вигляд (коли студенти протягом 20 секунд оцінюють викладача по його одягу);
- постава і хода (коли викладач заходить в аудиторію – 20 секунд);
- вітання аудиторії (зосередження аудиторії, інтонація, тембр голосу викладача – 20 секунд).

Протягом однієї хвилини у студентів формується перше враження про викладача і відбувається перший контакт, але це не означає, що на цьому завершується взаємодія зі студентською аудиторією, це тільки, за театральним визначенням, “експозиція”, а зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка ще попереду. І тому викладач має бути націлений і підготовлений на довготривалу взаємну співпрацю зі студентською аудиторією, яка повинна проходити з наростанням для досягнення поставленої мети.

А. С. Макаренко, спираючись на свій педагогічний досвід, говорив, що для нього в його практиці, та й для інших педагогів, стали вирішальними такі “дрібниці”: “як стояти, як сидіти, як підвестися зі стільця, з-за столу, як підвищити голос, усміхнутися, як подивитись” [4, с. 36]. Такі прийоми А.С. Макаренко називав “педагогічною технікою”. Тобто тут йдеться про поєднання внутрішнього змісту і зовнішньої форми, які повинні доповнювати одна одну. І. А. Зязюн говорить про педагогічну техніку як про сукупність професійних умінь, що сприяють гармонійному поєднанню внутрішнього змісту діяльності вчителя і зовнішнього його вираження. І тоді майстерність педагога виявиться у синтезі духовної культури і педагогічно доцільної зовнішньої виразності [1, с. 36].

У зв'язку із цим для викладача є достатньо важливим під час проведення занять (семінарських, практичних чи особливо лекційних) його одяг, пози, жестикуляція та інше, і в першу чергу – правильність вибору місця перебування в аудиторії. Адже від

визначення місця викладача в аудиторії залежить, наскільки йому вдасться охопити увагою студентську аудиторію, а від цього вже залежить якість засвоєння поданого викладачем матеріалу. Коли ми говоримо про заняття в студентській аудиторії як про театральне дійство, то у театралів є таке поняття, як “мізансцена”, де кожен із акторів має чітко визначене переміщення на сцені під час вистави, щоб якомога краще донести зміст і передати характер свого героя. У педагогічній діяльності викладач чомусь не враховує такий важливий складник, який, власне, і визначає педагогічну майстерність. Уміння вибрати правильну позицію обумовлено низкою обставин, які визначають відповідний рівень взаємин викладача і студента, оскільки викладач допомагає студенту зосереджувати зовнішню і внутрішню увагу на виконанні поставленого завдання. У нашому дослідженні ми визначили рухову активність викладача під час проведення занять, яку розподілили на чотири групи:

- ❖ пасивна;
- ❖ малоактивна;
- ❖ активна;
- ❖ найбільш активна.

У такому розподілі викладачів, які проводять заняття, простежується цікавий взаємозв'язок із викладачами, які розподілені за чотирма категоріями, що працюють у вищих навчальних закладах. Відтворені рисунки переміщення аудиторією практично повністю збігаються з нашими визначеннями.

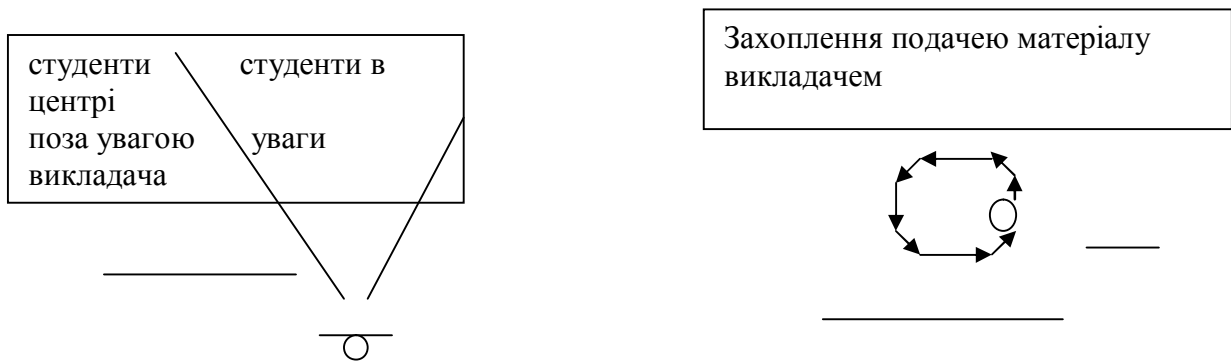

Рис. 1. Група пасивної рухової активності викладача; викладачі-теоретики (подача тільки теоретичного матеріалу);

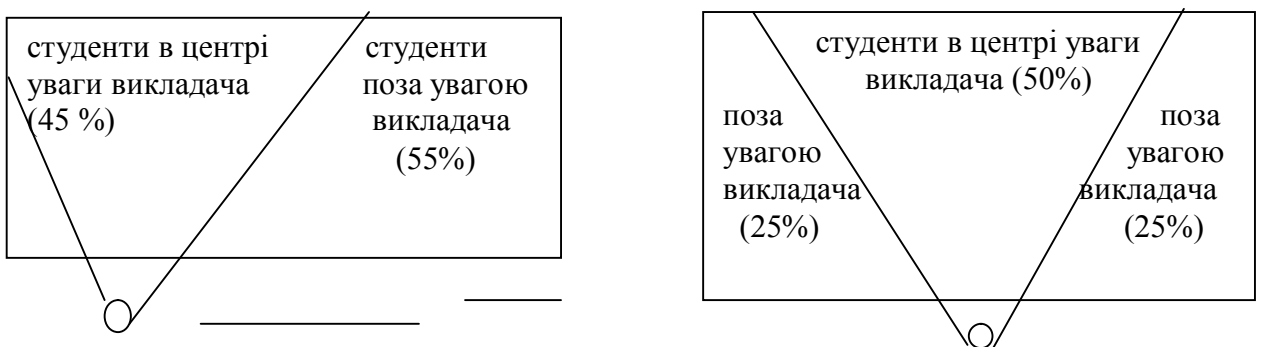

Рис. 2 Група малоактивної рухової активності викладача; випадкові викладачі (викладачі, які не володіють на відповідному рівні ні теоретичним матеріалом, ні практичними навичками)

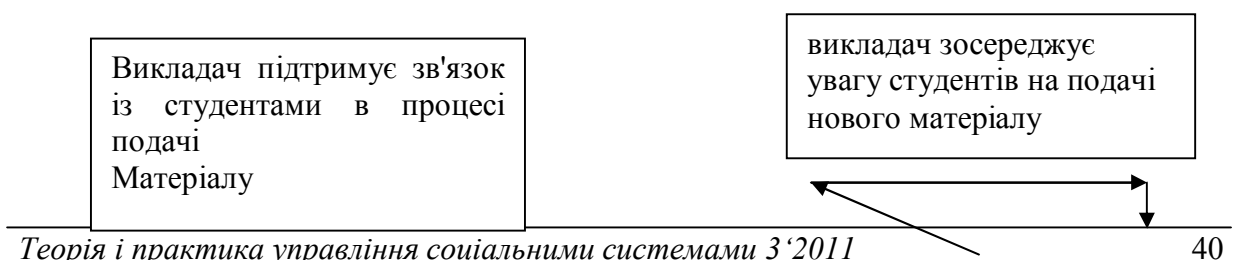

Рис. 3 Група активної групової активності викладача; викладачі-практики (викладачі, які віддають перевагу більш практичним навичкам, ніж теоретичним);

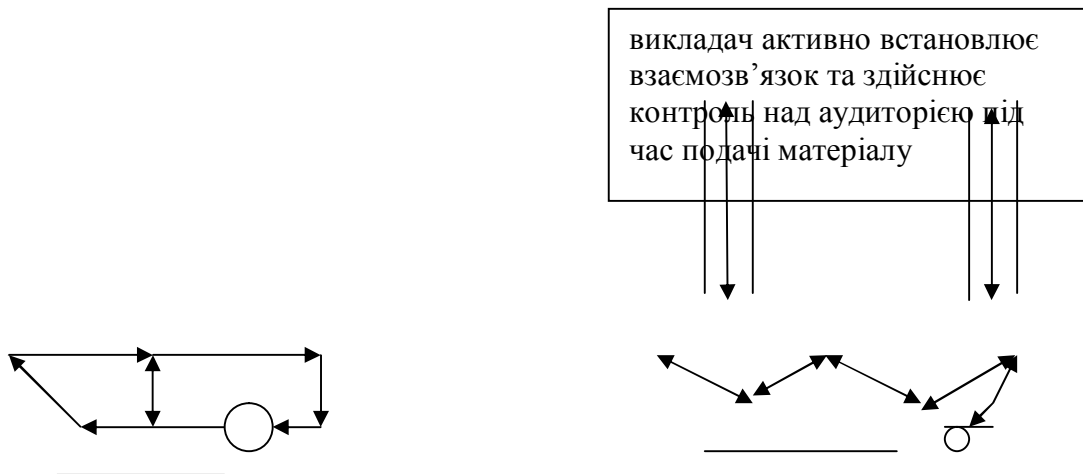

Рис. 4 Група найбільш активної рухової активності викладача; викладачі-теоретики і практики (викладачі, які вміло поєднують теоретичний матеріал з практичним його використанням у професійній діяльності та здійснюють контроль під час його подачі)

Із наведених вище рисунків якоюсь мірою можна визначити рівень професійної майстерності викладача, вміння його встановити взаємну співпрацю зі студентською аудиторією і виявити свої найкращі якості. У той же час слід зазначити, що викладач повинен володіти низкою різного роду вмінь і навичок, які в комплексі визначають рівень педагогічної майстерності. Т. В. Корсакова поняття “професійна майстерність” визначає як “мистецтво в передачі знань, умінь і навичок відповідно до встановлених програм” [3, с. 11]. Тобто це вміння викладача, використовуючи весь свій професійний потенціал, виконати поставлені перед студентом завдання, а саме – формування гармонійно розвиненої особистості в усіх її проявах.

Отже, вдосконалення професійної майстерності є безперервним процесом, який дає можливість проявити творчий підхід у виборі різноманітних форм і методів, прийомів і правил, методик і методологій та низки інших складників, які б дали можливість підготувати висококваліфікованого фахівця і гармонійно розвинену особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей. Для цього викладач, як головна дієва особа у виконанні цього важливого суспільного завдання, повинен постійно самовдосконалюватись, шукати ці шляхи і активно впроваджувати їх у навчально-виховний процес. Він повинен керуватись таким:

- знаходитись у постійному пошуку для вдосконалення себе й іншої людини;
- вдосконалюючи когось, вдосконалювати себе;
- зацікавлювати кожного у власному самовдосконаленні;
- заперечуючи чийсь теорію про самовдосконалення, пропонувати свою;
- зуміти плоди своєї праці про самовдосконалення передати іншому;
- виховувати собі гідну зміну;
- працювати так, щоб праця стала орієнтиром для майбутніх поколінь і послугувала для майбутнього розвитку суспільства.

Зрозуміло, що сучасні підходи до навчально-виховного процесу з урахуванням тих особливостей, що виникають під час дій зовнішніх і внутрішніх факторів, потребують пошуку нових шляхів, які б дали можливість розкрити молоду людину як особистість. І тому наші подальші дослідження будуть націлені на пошук таких шляхів, де викладач відіграватиме головну роль у виконанні такого важливого завдання сьогодні.

Список літератури: 1. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с. 2. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – К., 2003. – № 20. – С. 3. 3. *Корсакова Т. В.* Научно-педагогические основы организации интегрального методического пространства общеобразовательной школы: Автореф. дис...канд. пед. наук / Корсакова Т. В. – Ростов н/Д, 2002. – 27 с. 4. Обрії: Науково-педагогічний журнал / Івано-Франківський інститут післядипломної освіти педагогічних працівників. – Івано-Франківськ, 1989 р. – №2 (7). 5. *Макаренко А.С.* Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / Макаренко А. С. – Твори: в 7 т. – Т. 5. – С. 215. 6. *Романовський О. Г.* Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Ч. 1. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2010. – 340 с. 7. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям. Передмова / Сухомлинський В. О. Вибр. тв.: в 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 7. 8. Україна в цифрах у 2002 році: короткий статистичний довідник. – К., 2003. – С. 217–218.

Bibliography (transliterated): 1. Pedagogichna majsternist' / I.A. Zjazjun, L.V. Kramuwenko, I. F. Krivonos [ta in.]; za red. I. A. Zjazjuna. – 3-te vid., dopov. i pererobl. – K.: SPD Bogdanova A.M., 2008. – 376 s. 2. Informacijnij zbirnik Ministerstva osviti i nauki Ukraïni. – K., 2003. – № 20. – S. 3. 3. Korsakova T. V. Nauchno-pedagogicheskie osnovy organizacii integral'nogo metodicheskogo prostranstva obweobrazovatel'noj shkoly: Avtoref. dis...kand. ped. nauk / Korsakova T. V. – Rostov n/D, 2002. – 27 s. 4. Obriï: Naukovo-pedagogichnij zhurnal / Ivano-Frankivs'kij institut pisljadiplomnoï osviti pedagogichnih pracivnikiv. – Ivano-Frankivs'k, 1989 r. – №2 (7). 5. Makarenko A.S. Dejaki visnovki z mogo pedagogichnogo dosvidu / Makarenko A. S. – Tвори: v 7 t. – T. 5. – S. 215. 6. Romanovs'kij O. G. Problemi ta perspektivi formuvannja nacional'noï gumanitarno-tehnichnoï eliti: zb. nauk. prac' / za red. L. L. Tovazhnjans'kogo, O. G. Romanovs'kogo. – Vip. 27 (31): v 3-h ch. – Ch. 1. – Harkiv: NTU “HPI”, 2010. – 340 s. 7. Suhomlins'kij V. O. Serce viddaju ditjam. Peredmova / Suhomlins'kij V. O. Vibr. tv.: v 5 t. – K., 1977. – T. 3. – S. 7. 8. Ukraïna v cifrah u 2002 roci: korotkij statistichnij dovidnik. – K., 2003. – S. 217–218.

П. М. Коваль

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ – ГЛАВНАЯ ЗАДАЧА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ВРЕМЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

В статье определяется значение преподавателя в формировании гармонично развитой личности во время учебно-воспитательного процесса. Проанализированы подход к выбору местонахождения преподавателя во время проведения занятий. Обоснована необходимость в самоусовершенствовании преподавателя.

P. Koval

FORMATION OF THE PERSON IS MAIN TASK OF PEDAGOGICAL ACTIVITY DURING TEACHING AND EDUCATIONAL PROCESS

In article defines value of the teacher at formation of harmoniously developed person during teaching and educational process. Approach are analysed to a choice of a site of the teacher during carrying out of employment. Necessity at self-improvement of the teacher is proved.

Стаття надійшла до редакційної колегії 11.07.2011